

FENOMÉN RYCHLEBSKÉ HORY

Vše, co potřebujete vědět
o nedotčené perle Sudet

PAVEL MACHÁČEK

 C P R E S S

Připraveno ve spolupráci s

vlasti
vědné muzeum
jesenicka

Fenomén Rychlebské hory

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.cpress.cz
www.albatrosmedia.cz

Pavel Macháček
Fenomén Rychlebské hory – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2023

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Fenomén Rychlebské hory

Pavel Macháček

© Vlastivědné Muzeum Jesenicka, p.o., 2023

ISBN tištěné verze 978-80-264-4721-4

ISBN e-knihy 978-80-264-4731-3 (1. zveřejnění, 2023) (ePDF)

ISBN e-knihy 978-80-264-4732-0 (1. zveřejnění, 2023) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-264-4733-7 (1. zveřejnění, 2023) (mobi)

Fenomén Rychlebské hory

Pavel Macháček

Obsah

Fenomén Rychlebské hory	8
Zapomenutý kout na hranici	8
Hory v zajetí historie	9
Bezejmenné pohoří	13
Geologické poměry	14
Nerostné bohatství	14
Rozvodí	16
Povodně	17
Flóra a fauna	18
Návrh na zřízení CHKO Rychlebské hory	21
Proměny osídlení	22
Tři v jednom	23
Hornolipovská hornatina a fenomén Smrk	26
Nejvyšší vrchol Rychlebských hor	26
Kudy na Smrk	29
Cesta přes Lesní bar	30
Okolí Smrku	31
Řeka Branná	31
Chata Paprsek	31
Sálové louky	33
Lyžařská střediska	35
Petříkov	35
Ramzová	35
Ostružná	37
Horní Lipová	37
Slezský Semmering	39
Kostelík v horách	41
Vodopády Stříbrného potoka	42
Krasové jevy	44
Jeskyně u Vápenné	45
Jeskyně Na Pomezí	45
Ztracený potok	46
Travenská hornatina a fenomén Borůvková hora	47
Lázeňští hosté a první turisté	47

Rozhledna na Borůvkové hoře a počátky spolupráce turistických spolků	47
Problémy trouchnivějícího dřeva	50
Chata na Borůvkové hoře	51
Rudolf Moche, Heidelung a borůvková snítka	52
Poválečné období zkázy a setkávání disentu	53
Současná rozhledna	55
Kudy na Borůvkovou horu	56
Okolí Borůvkové hory	57
Potoky tekoucí na všechny světové strany	57
Stezka pod kontrolou hradů	61
Hrad Javorník	61
Tvrz u vstupu do Račího údolí	62
Hrad Rychleby	62
Pustý zámek	64
Hrad Karpień	65
Tančírna v Račím údolí	65
Georgshalle	65
Parková úprava okolí	67
Doba chátrání a úpadku	67
Rekonstrukce a obnova	68
Vila Isolda, Waldhaus a hospoda na Schwarzenbergu	69
Čertovy kazatelny	72
Přírodní rezervace Račí údolí	72
Javorník a jeho okolí	72
Město	72
Zámek Jánský Vrch	73
Biskup Filip Gotthard Schaffgotsch	74
Hudební skladatel Karl Ditters von Dittersdorf	75
Básník Josef Eichendorff	75
Komorní ředitelství	76
Lesy města Paczków	77
Klášter chudých školských sester de Notre Dame	78
Hřbitovní kostel v Javorníku-Vsi	79
Zálesí	81
Těžba uranu	83

Lázně Łądek-Zdrój a jejich okolí	84
Nejstarší zmínky o lázních	84
Urození pacienti	84
Lázeňský dům Wojciech	84
Pohybová terapie	85
Město	86
Hora Tří křížů	86
Lesní chrám	86
Trojak	89
Soutěska Peklo a horská osada Wrzosówka	89
Ułęże	90
Cesty s votivními obrazy	91
Wójtówka	91
Orłowiec	92
Údolí Białe Łądecké	93
Bielice	94
Nowy Gierałtów	96
Stary Gierałtów	97
Stronie Śląskie	97
Radochów	99
Poutní místa pod Borůvkovou horou	101
Kaple Panny Marie La Salette v Travné	103
Kaple sv. Antonína Paduánského u Javorníku	105
Bílá Voda	106
Poutní místo	106
Piaristické gymnázium a hudební seminář	107
Chudé školské sestry de Notre Dame	108
Marianna Oranžská	109
Vzpomínka na císaře Josefa II.	110
Max Weiss	112
Horní Hoštice	112
Kostel sv. Jana Nepomuckého	113
Sedm křížů	116
Vysoký kámen	118
Hundorf	119
Bílý Potok	120
Rudolf Rittner	122
Alois Nebel	123

Zaniklé osady	125
Růženec	127
Hraničky	128
Zastávka	130
Hřibová	132
Hraničná	136
Kamenná	139
Jägerhau a Glaseberg	142
Sokolský hřbet a fenomén Studniční vrch	146
Hora plná vody	146
Kudy na Studniční vrch	148
Jelení koupel	149
Vincenz Priessnitz	149
Sofie Priessnitzová	151
Od rodného domu k Hradu	151
Lázně Jeseník	153
Prameny	155
Lesní sprchy	157
Balneopark	158
Sokolí vrch	159
Okolí Studničního vrchu	160
Vidnávka	160
Černá Voda	160
Rychlebské stezky	161
Zřícenina hradu Kaltenštejn	163
Zelená hora	165
Jeskyně Na Špičáku	169
Slezská Carrara	171
Odvrácená tvář Sokolského hřbetu	172
Havárie letadla na Křemenáči v září 1937	173
Tragédie Na Radosti v roce 1941	174
Zrádná Černá hora	175
Poděkování	177
Použitá literatura	180
O autorovi	182

Fenomén Rychlebské hory

Zapomenutý kout na hranici

Rychlebské hory, ležící v severozápadním cípu Jesenicka, jsou pro většinu obyvatel České republiky poměrně neznámým pojmem. Oproti sousedním turistickým ruchem mnohem více zasaženým Jeseníkům zůstalo nižší, ale o to malebnější pohorí místem, kde se lze na celý den ztratit a nepotkat člověka. Ne náhodou jeho genius loci osloví každého, kdo do něj zavítá. Citlivá srdce zjihnou smutnou krásou opuštěných údolí, v nichž základy zaniklých stavení vyprávějí příběhy předků, kteří po staletí zapřahali svou jedinou kravku do pluhu a z chudé kamenité půdy dobývali skývu chleba. Temné smrkové hvozdy se střídají s pásy světlých bučin, jejichž listí na podzim probarví hory teplými barvami. Nad jiskřivými bystřinami se tu a tam vynoří zřícenina hradu a zpěv ptáků se mísí se šumem lesních velikánů. Z nádherných horských luk se zdá být blankytná modř nebe na dosah ruky a jejich uklidňující ticho působí jako hojivý balzám na rozjitřenou lidskou duši. Rychlebské hory jsou prostě fenomén, který stojí za poznání.

Odpočinek po náročné cestě.

Foto: Ondřej Kozák

Nejlépe jen tak pěšky s batohem na zádech, kdy člověk může usínat pod klenbou hvězd a ráno se probouzet pod prvními paprsky slunce. V novém miléniu jsou hory otevřené i cyklistům a desítky kilometrů lesních cest a venkovských silniček přímo lákají k výletům. Čas se v nich jako by vzepřel svému běhu a zůstal stát v době, kdy lidé ještě neznali mobil a tempo jejich života určovala pouze roční období.

Hory v zajetí historie

Hřeben Rychlebských hor odpradáвна odděloval Slezsko od Království českého i Markrabství moravského a poloha na hranici mu vtiskla specifickou tvář. Zatímco severovýchodní strana hor od nejvyššího vrcholu Smrku byla součástí nízkého knížectví, které spravovali vratislavští biskupové, jihozápadní úbočí klesala do kladské kotliny, jež byla zájmovou sférou českých panovníků. Jižní část Rychlebských hor, vklíněná mezi mohutnější horstva Jeseníků a Králického Sněžníku, patřila již Moravě.

Po dlouhá staletí tvořil pás Rychlebských hor pomyslnou hradbu mezi zeměmi českých Přemyslovců a polských Piastovců. Teprve otec vlasti Karel IV., jehož lucemburský rod na pražském trůně nahradil starobylou dynastií sahající až k mytickému Přemyslu Oráčovi, začlenil Slezsko pod svrchovanost českých panovníků. Pohraniční pohoří tak přestalo být místem, kudy procházely zneprátelené válečné družiny.

Život obyvatel na hranici nebyl jednoduchý.

Foto: Miroslav Trávníček

Rychlebské hory od Annína.

Foto: Miroslav Trávníček

Němí svědkové minulosti.

Foto: autor publikace

Sounáležitost Slezska s českou korunou, která trvala téměř čtyři staletí, ukončila touha pruského krále Fridricha II. po bohaté kořisti v časech, kdy mladičká Marie Terezie po nástupu na vídeňský trůn neměla sílu udržet habsburské dědictví. Rychlebské hory se opět staly pohraničním pohořím, oddělujícím říše středoevropských Habsburků a pruských Hohenzollernů. Zatímco na severovýchodě zůstala po rozdělení nízkého knížectví jen nevelká část rakouského Slezska, tvořící současný okres Jeseník, jihozápad spolu s Kladskem ovládlo Prusko. Beze změny zůstala pouze zemská hranice s Moravou.

Pohoří osídlené převážně německy hovořícím obyvatelstvem tvořilo po roce 1918 hranici mezi nově vyhlášeným Československem a Německem. Po dvou dekádách bylo sice na sedm let uchváčeno Velkoněmeckou říší, ovšem v roce 1945 se opět stalo státní hranicí, oddělující obnovenou Československou republiku od Polska, jež po druhé světové válce získalo za svá východní území přenechaná Sovětskému svazu náhradou Slezsko a Kladsko.

Tento stav se do současnosti nezměnil. Větší část Rychlebských hor se rozkládá na území jesenického okresu, menší zasahuje na sever šumperského okresu, dohromady pak leží v Olomouckém kraji.

Bezejmenné pohoří

Hory schoulené ve stínu mocných sousedů, Jeseníků a Králického Sněžníku, dlouho neměly ani název a tvořily bezejmenný horský pás na zemských hranicích. Obrat nastal až v souvislosti s mocenskými změnami v polovině 18. století, kdy s vytyčením nové státní hranice mezi Rakouskem a Pruskem potřebovali kartografové pohoří nějak pojmenovat. Zprvu použitý název Hraniční hory (Grenzgebirge), vycházející ze starších dobových pojmenování, však nezněl nijak originálně a teprve v první polovině 19. století byla severní část Hraničních hor označena jako hory Rychlebské (Reichensteiner Gebirge) podle městečka Rychleby (Reichenstein, dnes Złoty Stok v Polsku). Posléze byl tento název vztažen na celé pohoří vybíhající jak v horském pásu na severozápad do Javornického výběžku, tak pro severovýchodní rozsahu uzavírající kotlinu kolem povodí Staříče a Bělé ze severu.

Rychlebské hory z rozhledny na Borůvkové hoře, v pozadí Hrubý Jeseník.

Foto: Miroslav Trávníček

Geologické poměry

Stejně složitý jako vývoj názvu byl i proces vlastního zrodu Rychlebských hor, pro které je charakteristická velká pestrost geologické stavby se zastoupením hornin vyvřelých, usazených i přeměněných. Vlastní horotvorný proces se odehrával v dlouhém období 70 milionů let v druhé polovině prvohor. K dotvoření konečné podoby pohoří došlo v mladších třetihorách, kdy v sudetském okrajovém zlomu došlo k zaklesnutí zemských ker a k vyzdvižení pásu Rychlebských hor nad okolní území položená severněji. Základním stavebním kamenem hlavního pásu pohoří mezi Bílou Vodou a Pomezím je pestrá škála metamorfovaných hornin, hlavně ortorula, svor a amfibolit s malými tělesy mramoru. Pouze na severozápadním úbočí Sokolského hřbetu převládá žula. Ve třetihorách došlo u severovýchodního úpatí Rychlebských hor rovněž k ukládání četných usazenin ve formě jílu, písků a štěrků. Pozůstatkem této činnosti byla dnes již vytěžená lignitová sloj u Uhelné.

Do vývoje Rychlebských hor ve čtvrtohorách zasáhly doby ledové, přičemž ve fázi největšího zalednění dosahoval ledovec ze Skandinávie až po severní úbočí Rychlebských hor a dopravil pod ně pestré společenstvo hornin pocházejících ze severu Evropy. Vedle četných „bludných“ balvanů, souvků, tvořených převážně žulou růžového, červeného až červenohnědého zabarvení, se jednalo i o pazourky z oblastí Baltského moře. Roztávání ledu na konci každé doby ledové uvolňovalo značné množství vody, která se vsakovala do puklin v horninách a v mramorových vrstvách vytvářela krasové systémy typické pro Rychlebské hory.

Geologicky poněkud odlišně od zbývajících částí hor proběhl vývoj Sokolského hřbetu, který tvoří samostatnou rozsochu vybíhající severovýchodním směrem. Jeho jihovýchodní část je tvořena především metamorfovanými usazeninami a vyvřelinami devonského moře, zatímco v severozápadní části jde o žulové vyvřeliny, jež utuhly v prvohorách z magmatu hluboko pod zemským povrchem.

Nerostné bohatství

Dobývání pokladů ukrytých pod povrchem země má v Rychlebských horách velmi bohatou historii. Už ve středověku probíhala v různých lokalitách těžba drahých kovů, přičemž nejbohatší naleziště **zlata** se nacházela na severním okraji pohoří u městečka Złoty Stok. Po vyčerpání zlatorudných žil a nepříliš úspěšných pokusech o dobývání stříbra v Račím údolí se zájem horníků soustředil na arsenopyrit, který v druhé polovině 19. století doplnila těžba magnetitu a hematitu v Hraničné. Nová

etapa dobývání nerostného bohatství odstartovala koncem 50. let 20. století. Znovu aktivováno bylo naleziště železné rudy v Hraničné a v Zálesí u Javorníku se rozběhla těžba smolince. Obě ložiska však měla poměrně malou vydatnost, a tak během jediné dekády došlo k jejich vytěžení a následné likvidaci.

Z nerudných surovin měla největší význam těžba **mramoru** v řadě ložisek od Bílé Vody po Horní Lipovou. Jeho naleziště se nacházela na četných místech v severní a východní části pohoří. Dokladem intenzivního dobývání a zpracování této horniny jsou vedle opuštěných lomů rovněž pozůstatky šachtových vápenek z 19. století, které se paradoxně dochovaly až do současnosti (na rozdíl od pozdějších modernějších kruhových vápenek). Počet aktivních lomů v druhé polovině 20. století citelně poklesl, v současnosti probíhá intenzivní exploatace mramoru, který je následně zpracováván v drtírně na Pomezí, hlavně v lomech na Smrčníku.

Významnou roli na severním úpatí Sokolského hřbetu hrála těžba **žuly**, ovšem i v případě této horniny se intenzita dobývání v druhé polovině 20. století výrazně snížila. V minulosti rozsáhlá těžba **grafitu** probíhala na jižním okraji pohoří v oblasti Malého a Velkého Vrbna a pouze lokální význam měla nevelká ložiska lignitu v Uhelné nebo čediče v Zálesí.

Lom na Mramorovém vrchu.

Foto: Miroslav Trávníček

Rozvodí

Rychlebské hory jsou součástí hlavního evropského **rozvodí Odra–Dunaj**, přičemž dělicím místem je nejvyšší hora Smrk. Všechny potoky a říčky pramenící v severní a východní části pohoří patří do povodí **Kladské Nisy**, která je levostranným přítokem Odry. Většinou se jedná o drobné vodní toky, z nichž nejvýznamnějším je říčka **Vidnávk**a pramenící pod Studničním vrchem. Část Rychlebských hor, rozkládající se jižně od Smrku, odvodňují nevelké vodní toky vtékající na své pouti do řeky Moravy, jež je levostranným přítokem Dunaje.

Vodních nádrží je v Rychlebských horách poskrovnu. Drtivá většina z nich vznikla uměle lidskou činností. Za účelem chovu ryb byla vybudována kaskáda rybníků pod severním úpatím Sokolského hřbetu, další vodní plochy vznikaly druhotně jako následek těžby. Jedná se především o zatopený lignitový důl u Uhelné, jezero v Písečné vzniklé po těžbě štěrkopísku nebo řadu menších vodních ploch vytvořených zatopením opuštěných žulových lomů, které svojí jedinečností a krásou patří k nejzajímavějším přírodním úkazům Rychlebských hor.

Zatopený lom Rampa v Černé Vodě.

Foto: autor publikace

Povodně

Povodňové situace v zimním období, kdy při vysoké sněhové pokrývce dojde k prudkému zvýšení teplot kombinovanému s intenzivními dešťovými srážkami, se v Rychlebských horách téměř nevyskytují. Mnohem nebezpečnější jsou však letní povodně, které lze rozdělit na dva základní typy.

První vzniká **při déletrvajících intenzivních srážkách**. K této situaci dochází při setrvání tlakové níže nad určitým územím a srážky přitom bývají výrazně zvyšovány návětrným efektem pohoří. Zhoršení vývoje povodňového stavu je způsobeno jak velkým plošným rozsahem srážek, tak i předchozím nasycením povodí. Tento neobvyklý stav nastal v Rychlebských horách (a také na dalším území severní Moravy a přilehlé části Slezska) v roce 1903 a poté na počátku července roku 1997, kdy nad Alpami vznikla velká tlaková níže, která jen velmi zvolna postupovala k severovýchodu. Nad východní částí České republiky a přilehlými oblastmi Polska se zastavila a zůstala po dva dny téměř nehybná, přičemž ji po celou dobu provázely výrazné srážky. Největší škody napáchaly srážky na návětrné, tj. jihozápadní straně Rychlebských hor, kde v řekách na jejich úpatí (Biała Łądecka, Branná aj.) došlo ke kumulaci abnormálně vysokých průtoků s extrémními přítoky z Jeseníků a Králického Sněžníku.

Situaci na Białe Łądecké v městech Stronie Śląskie a Łądek-Zdrój výrazně zhoršilo přelítí přehradní hráze na řídce Morawce, která přiváděla vody od pásma Králického Sněžníku, a protržení hrází několika rybníků na potoce Młynówka. Průtok na Białe Łądecké dosahoval v kritických hodinách až 500 m³, což byl stošedesátinásobek běžného stavu. Dravý živel zlikvidoval většinu mostů, lávek, komunikací a domů kolem řeky a v městě Stronie Śląskie si vyžádal také jednu lidskou oběť. Pod Radochowem, kde se údolí Biały Łądecké výrazně rozšiřuje, došlo k rozlivu řeky a zatopení řady objektů ve vesnicích nacházejících se v této oblasti. Povodeň narušila elektrické a telekomunikační sítě, kontaminovala zdroje pitné vody a poškozením silničních a železničních komunikací zcela odřízla obce a města v povodí Białe Łądecké od okolního světa. Obdobná situace nastala také v povodí Branné, kde však hlavní dopad stoleté vody pocítily především obce ležící níže na toku této říčky za jižní hranicí Rychlebských hor.

Jen o něco mírnější průběh měly dopady extrémních srážek na závětrné straně Rychlebských hor, kde sice na vodních tocích stékajících k severovýchodu došlo v horských údolích ke stoletým průtokům a velkým materiálním škodám, souhrny srážek zde však byly přece jen o něco nižší než na opačné straně pohoří.

Druhou variantou letních povodní jsou **povodně příválové**, kdy v silných bouřkových lijáčkách může spadnout jeden až dva milimetry srážek za minutu (jeden až